

תפילת שחרית

וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה': (בראשית יט, כז)

תפילה אבות תקנום או כנגד תמידין

(ברכות כו, ב) איתמר רבי יוסי ברבי חנינא אמר תפלות אבות תקנום, רבי יהושע בן לוי אמר תפלות כנגד תמידין תקנום. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי, תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא, אברהם תקן תפלת שחרית שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמד פינחס ויפלל, יצחק תקן תפלת מנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, ואין שיחה אלא תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו, יעקב תקן תפלת ערבית שנאמר ויפגע במקום וילן שם ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי.

כתב הרמב"ם (מלכים פרק ט, א) בא אברהם... והוא התפלל שחרית, ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית. ובפשטות מבואר מדבריו שיצחק תיקן תפילת מנחה, וזה כרבי יוסי בר חנינא דס"ל (בברכות כו, ב) תפלות אבות תקנום ותניא (שם) כוותיה דיצחק תיקן תפילת מנחה, ורבי יהושע בן לוי פליג שם דתפלות כנגד תמידין תקנום.

אכן הרמב"ם (תפילה א, ה) כתב שתפילות כנגד תמידין תקנום, וז"ל, וכן תקנו שיהא מנין התפלות כמנין הקרבנות שתי תפלות בכל יום כנגד שני תמידין... ותפלה שהיא כנגד תמיד של בקר היא הנקראת תפלת השחר, ותפלה שכנגד תמיד של בין הערבים היא הנקראת תפלת מנחה וכו'. ויתכן לומר שמה שכתב הרמב"ם שיצחק התפלל מנחה אין כוונתו שיצחק תיקן תפילת מנחה, רק שהתפלל לעצמו, אבל באמת דעתו שתפילות כנגד תמידין תיקנו.

קיום מצוות משום צווי השם לא משום צווי הנביא

ובמהר"ץ חיות בברכות (פ' תפילת השחר) תירץ, שאף שתיקן יצחק תפילת מנחה מכל מקום אנו מחויבים כן רק משום תקנת חז"ל, והוא עפ"י מה שכתב ברמב"ם בפירוש המשניות (חולין ז, ו) וז"ל "שכל מה שאנו נוהרים ממנו או עושים אותו היום אין אנו עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו. דוגמא לכך, אין אנו אוכלים אבר מן החי לא מפני שה' אסר על בני נח אבר מן החי, אלא מפני שמשא אסר עלינו אבר מן החי במה שנצטווה בסניי שישאר אבר מן החי אסור. וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שה' צונו על ידי משה להמול כמו שמל אברהם עליו השלום, וכן גיד הנשה אין אנו נמשכים בו אחרי איסור יעקב אבינו אלא צווי משה רבינו". וכתב המהר"ץ חיות שכן י"ל לגבי תקנת תפילה, שאף שיצחק תיקן תקנת תפילה, אנו מחויבים בזה רק משום שתקנו חז"ל נגד תמידין.

אכן יש להעיר על הדמיון טובא, דדוקא לענין מצוות ה' י"ל שמה שמחייב אותנו זה רק מעמד הר סיני ולא ציווי האבות, אבל תקנת אבות כתפילה מאיזה טעם נאמר שתתבטל ואנו מחויבים בה רק משום תקנת חז"ל.

גדר חיוב תפילה

כתב הרמב"ם (ספה"מ מ"ע ה) וז"ל היא שצונו לעבדו יתעלה, וכבר נכפל צווי זה פעמיים, אמר (משפטים כג, כה) ועבדתם את ה' אלקיכם, ואמר (ראה יג, ה) ואותו תעבדו וכו'. ואעפ"י שזה הצווי הוא גם כן מן הציוויים הכוללים כמו שביארנו בשרש הרביעי, הנה יש בו יחוד שהוא צוה בתפילה. ולשון ספרי ולעבדו זו תפילה, ואמרו גם כן ולעבדו זה תלמוד. וכן פסק (ריש הל' תפילה), מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלקיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם, אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפילה, ואין מנין התפלות מן התורה, ואין משנה התפילה הזאת מן התורה, ואין לתפילה זמן קבוע מן התורה".

אבל הרמב"ן שם בסה"מ נחלק עליו, ומביא מהגמ' דמבואר דחיוב תפילה אינו אלא מדרבנן, דאיתא במס' ברכות (כא, א) גבי בעל קרי שקורא קריאת שמע ומברך על המזון לאחרינו ואינו מתפלל, והעלו הטעם בזה, "אלא ק"ש וברכת המזון דאורייתא תפילה דרבנן". עוד מביא ראייה מהא דאמרינן (שם) ספק קרא ק"ש ספק לא קרא ק"ש חוזר וקורא ק"ש, ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל, דק"ש דאורייתא תפילה דרבנן. וכדי ליישב דברי הרמב"ם צ"ל שהגמ' מיירי לגבי תפילת שמ"ע בנוסח שלנו, ובזה כבר כ' הרמב"ם שמנין התפילות ונוסח התפילה אינו אלא מדרבנן, אך לעולם עיקרה דמצות תפילה דאורייתא, אך עיי"ש ברמב"ן שדוחה תי' זה.

אמנם אף הרמב"ן הסובר דאין חיוב תפילה מה"ת, מ"מ מודה הוא שיש חיוב תפילה בעת צרה ע"ש. וכך מפרש דברי הספרי שהביא הרמב"ם, ולעבדו זו תפילה.

זמן תפילה

כתוב בשו"ע (או"ח פט, א) זמן תפלת השחר, מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב "ייראוך עם שמש" (תהילים עב, ה), ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא. ונמשך זמנה עד סוף ד' שעות שהוא שלישי היום. ואם טעה או עבר והתפלל אחר ד' שעות עד חצות, אע"פ שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא. וכתב הרמ"א שאחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית.

עמוד השחר

ונחלקו הפוסקים מה נקרא עמוד השחר, וזה לא רק נוגע לזמן תפילה בדיעבד אלא להדין שאסור לטעום קודם התפילה, ואיסור זה מתחיל בעמוה"ש. (ותוך חצי שעה לעמוה"ש אסור לאכול יותר מכביצת פת, או פת הבא בכיסנין)

כתב המג"א (ס"ק ב) שעמוה"ש היינו האור הנוצץ בפאת המזרח קודם עלות השמש שעה וחמש שעה (שבעים ושתיים דקות) קודם הנץ החמה, דאמרינן מעמוה"ש עד הנץ החמה ה' מילין. ותמה על הרמב"ם ממש"כ הוא בעצמו כתב בפיה"מ (פ"ג דפסחים מ"ב) דשיעור מיל הוי ב' חומשי שעה (עשרים וארבע דקות) וא"כ יוצא שה' מילין היינו שעתיים, ולמה כ' שעה וחומש. ממש"כ המג"א שאפילו למש"כ בס"י תנ"ט דמיל הוא רביעית וחלק כ' (שמנה עשרה דקות) א"כ ה' מילין הוי שעה ומחצה. ותי' המג"א שהרמב"ם פסק כמ"ד מעמוה"ש עד הנץ החמה ד' מילין (ואז אם המיל הוא שמנה עשרה דקות הוי סה"כ שבעים ושתיים דקות), אבל עדיין דבריו סותרין למ"ש בפסחים פ"ג, (שיעור הוא הוא עשרים וארבע דקות).

הביה"ל כאן סותם כדברי הרמב"ם ששיעור עמוה"ש הוא שעה וחמש, וכך מודפס בהרבה לוחות זמנים, ובפרט בארה"ב, אבל הלוחות בא"י בדרך כלל כותבים שעמוה"ש הוא שעה וחצי לפני הנץ החמה, וזה לפי השיטות ששיעור מיל הוא עשרים ושתיים וחצי דקות, או כפי השיטה שעמוה"ש הוא חמש מיל לפני הנץ החמה.

ווייתקין

אמרינן בברכות (ט, ב) לקריאת שמע כווייתקין, דא"ר יוחנן ווייתקין גומרינן אותה עם הנץ החמה, תניא נמי הכי ווייתקין היו גומרינן אותה עם הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום. ומבואר בראשונים שהמעלה של ווייתקין שהתפלה יהיה ביום אחר הנץ, כדכתיב (תהלים עב) ייראוך עם שמש שהוא אחר זריחת השמש, ומשום שרוצה לסמוך גאולה לתפילה הוצרכו לסיים ק"ש עד הנץ, אבל זמן ק"ש עיקרו עד ג' שעות.

אבל שיטת ר"ח ששיעור המעלה דווייתקין הוא מצד ק"ש שיהיה עם הנץ, וז"ל התוס' (יומא לו, ב) דווייתקין גומרינן אותה עם הנץ החמה מיד, ומפרש גומרינן קורין, ר"ל שהתחילו לקרות ק"ש אחר הנץ, משום דייראוך עם שמש פירוש קבלת מלכות שמים דהיינו ק"ש. והקשו עליו דלישנא ד"כדי שיסמוך גאולה לתפלה" משמע דאיירי בתפלה. ועוד דקרא דייראוך עם שמש מוקמי ליה בפרק תפלת השחר גבי תפלה (ברכות כט, ב). (כוונתו להא דאיתא התם אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה, ואמר רבי זירא מאי קראה ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, הרי שמירי בתפילה). עוד הקשו דלשון גומרינן משמע שמתחילין לקרות קודם הנץ, ומכוונין כך שגומרינן אותה בתחלת הנץ כדי שיתפללו בתחלת הנץ.

וכתב רבינו יונה דלשון ייראוך עם שמש אינו רוצה לומר בזריחת השמש דוקא, אלא לאחר שנתפשט השמש בעולם כדאמרינן גבי תפלת מנחה (שבת קיח, ב) א"ר יוסי יהא חלקי עם מי שמתפלל עם דמדומי חמה, ר"ל בעוד שהשמש על הארץ עדיין.

[ומכאן מוכיח שיטתו שסוף זמן ק"ש לכתחלה הוא עד הנץ, דאלת"ה כיון שזמן תפלה אינה בתחלת זריחת השמש דוקא, למה היו צריכין להטריח ולדקדק כל כך מפני סמיכת גאולה לתפלה, בלא זה הדקדוק יכולין לסמוך, שאע"פ שיקרא ק"ש אחר הנץ מעט עדיין הוא זמן תפלה לכתחלה, אלא ע"כ שזמן ק"ש אינו מהנץ ואילך].

וותיקין או תפילה בציבור

יש להסתפק מה עדיף תפילה כוותיקין או תפילה בציבור. וכתב הביה"ל (סימן נח) שהזהירים לקרות כוותיקין מותר לקרות ולהתפלל ביחידי אם אין להם מנין. וכתב שגדולה מזו אמרו (ברכות כב, ב) ירד לטבול אם יכול לעלות ולהתכסות ולקרות עד שלא תהא הנץ החמה יעלה ויתכסה ויקרא, ואם לאו יתכסה במים ויקרא, ומבואר שאפילו אם אין לו תפילין בעת ההיא ג"כ יזהר לקרותה בזמנה סמוך להנץ. ומשנה זו איירי כוותיקין כדמסקינן בגמ' (שם כה, ב) דמקשה לימא תנא סתמא כרבי אליעזר דאמר עד הנץ החמה, ומשני אפילו תימא רבי יהושע ודלמא כותיקין, דאמר רבי יוחנן ותיקין היו גומרינן אותה עם הנץ החמה. וצ"ע מאיפה רואה מכאן שוותיקין דוחה תפילה בציבור הרי אינו מתפלל במקוה, ואולי יתפלל אח"כ במנין.

ק"ש עם תפילין או תפלה צ

ואולי כוונתו על פי מה שדן לעיל (סימן סו) במי שאין לו תפילין בעת שהצבור מתפללין אם עדיף שיתפלל עם הצבור אף שהוא בלי תפילין, ואח"כ כשיגיעו התפילין לידו יקיים מצות תפילין לבד, או מוטב שיתעכב אחר תפלת הצבור כדי לשאול תפילין מחבירו כדי שיקרא ק"ש ויתפלל בתפילין, ומביא פסק המ"א דמוטב שיתעכב אחר תפלת הצבור וישאול תפילין כדי שיקרא ק"ש ויתפלל בתפילין. ולפי"ז אם רואים שק"ש כוותיקין עדיף מק"ש בלי תפילין, אז ממילא עדיף גם מתפילה בציבור.

אלא דצ"ע למה כתב דווקא במי שרגיל ליהזר. וראיתי במשנ"ב מהדורת דירשו שבאמת הגריש"א זצ"ל והגר"ח ק"ש נקטו שה"ה למי שאינו רגיל להתפלל כוותיקין עדיף מתפלה צ. אבל עי"ש שהגרשז"א זצ"ל נקט שדוקט מי שרגיל בכך, יכול להתפלל ביחידות, דנחשב קצת שקיבל עליו בנדר, אבל למי שאינו רגיל לא. אבל כתב שמי שמתפלל כוותיקין בקביעות אפילו אם זה בר"ח לבד, ג"כ יכול להתפלל ביחידות אם אינו מוצא מנין.

כדברי המג"א כתב גם בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' מז), אבל לא מטעמיה, אלא כי מה שקורין אח"כ ק"ש בצבור אין לו דין ק"ש רק כקורא בתורה, לכך עדיף טפי להתפלל ביחידות. וזה חידוש עצום, שמי שקרא ק"ש בלי תפילין אינו יצא ידי חובת ק"ש.

ק"ש בזמן או תפלה צ

אבל לענין האם תפילה כוותיקין דוחה תפלה צ בזה חולק על הביה"ל, דיעו"ש שנשאל במה שמאחרים להתפלל ועוברים זמן ק"ש וגם ברכת ק"ש, האם טוב ליחיד להתפלל ביחידות בזמן ק"ש ותפלה אף שאינו מתפלל עם הצבור, או עדיף להתאחר ולהתפלל עמהם. והשיב שאם לא היו עוברים זמן ק"ש והברכות והיו מתפללין בזמנם, רק שאחד היה רוצה לעשות כותיקין להתפלל עם דמדומי חמה, בזה ודאי אסור לעשות כן ולהתפלל ביחידות, דתפלה בצבור עדיף, אבל לעבור זמן ק"ש וזמן ברכת ק"ש, והוי ברכות לבטלה, ודאי אין צריך ראייה שביחידות בזמנו עדיף טפי. ואפילו אם אין עוברים זמן הברכות רק שעוברים זמן ק"ש, נמי ראוי להתפלל ביחידות לקרות ק"ש בתפילין. אבל צ"ע איך יפרנס ההיא דברכות שקורא ק"ש במקוה כדי לקרותו כוותיקין, אע"פ שאינו מניח תפילין במקוה.

במה שכתב שעדיף להתפלל ביחידות מלהתפלל אחרי זמן ק"ש, כך נוקט גם הפרי יצחק (סי' א) שהעיקר לומר גם ברכת ק"ש בזמן ק"ש. אבל המשנ"ב פסק שיקרא ק"ש בזמן בלי ברכות ואח"כ יתפלל בציבור. דהנה כתב

הרמ"א (או"ח מו, ט) וטוב לומר בשחרית אחר שמע ישראל וגו' בשכמל"ו, כי לפעמים שוהין עם קריאת שמע לקרותה שלא בזמנה ויוצא בזה. וכתב המשנה ברורה (ס"ק לא) דבמקום שירא שהצבור יעברו זמן ק"ש, יכוין לבו כדין ק"ש ויכוין לצאת בזה המצות עשה דק"ש, וי"א שיקרא כל הפרשה ראשונה, ויותר טוב שאז יקרא כל השלשה פרשיות.

דברי "מעשה רב"

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן ה) מביא מש"כ בספר מעשה רב להגר"א ז"ל (ה' ק"ש ותפלה אות כ"ה) בזה"ל להתפלל שחרית כותיקין, ובלבד עם מנין עשרה דוקא. ונלמד מפשטות דברי הגר"א ז"ל דס"ל דתפלה בציבור עדיפא מתפלת ותיקין ביחיד, שהרי מתנה שיש להתפלל שחרית כותיקין, ובלבד שיהא זה עם מנין עשרה דוקא.

וכתב הצי"א שפלא על המ"ב שלא הזכיר מדעת הגר"א ז"ל שסותר את דעתו, אם לא שנאמר שפירש שדברי הגר"א אמורים לאלו שלא מהזהירים לקרות כוותיקין, אך זה דחוק, וגם היה לו עכ"פ להזכיר מה שכתוב במעשה רב.

ועי"ש שבסידור הגר"א בלקוטי דינים וביאורים להגר"א ז"ל שואל ע"ד המעשה רב מההיא דירד לטבול, דמוקינן לה בגמ' כוותיקין ושם לא היה עשרה דהא מסיים יתכסה במים ויקרא. ולכן כותב דכוונת הגר"א במעשה רב שם היא בגוונא דמתפלל בביהכ"נ דאסור שם להקדים תפלתו לתפלת הצבור אם לא שמתפלל בעשרה, וע"ז הוא דקאמר דאפילו אם רוצה להתפלל כוותיקין לא יתפלל בביהכ"נ ביחיד. ואם ניתן להעמיס כוונה זאת בדברי המעשה רב, יהא באפשר ליישב עי"כ גם דברי המשנ"ב ולומר שדברי המשנ"ב אמורים כשיתפלל ביחיד במקום שלא יהיה שם אח"כ מנין, באופן שלא נחית בזה להדין של האיסור להקדים בביהכ"נ תפלתו לתפלת הציבור שע"ז הוא שהמדובר לפי הנז' במעשה רב. אך פשטות דברי המעשה רב וסתימת לשונו לא משמע כן. ויש בזה עוד חידוש שזה שאסור להקדים תפלתו לציבור מיירי אפילו אם אין הציבור נמצא שם.

תפלב"צ לפני הנץ או ביחידות אחרי הנץ

בשו"ת פרי יצחק (ח"א סי' ב) נשאל האם עדיף להתפלל בציבור אבל לפני הנץ, או לחכות להנץ ואז יצטרך להתפלל ביחידות. עי"ש שהביא דברי רבינו ירוחם שזמן תפלה משיכיר את חבירו ברחוק ד' אמות, ומצוה מן המובחר שיתפלל אחר הנץ החמה מיד. עוד כתב רי"ו שפשוט בפרק תפילת השחר דאם התפלל משעלה ברק השחר והאיר פני המזרח יצא (בדיעבד). ועי' בב"י (או"ח פט) שכתב ונראה שהוא סובר דהא דאמר אביי (ברכות ט, ב) לתפילה כאחרים, דאמרי משיראה את חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירו, להתפלל קאמר. עוד כתב שהוא סובר דמשיראה את חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירו ומשעלה עמוד השחר זמן אחד הוא, כי היכי דלא תיקשי הא דאביי על מה שכתב הרא"ש (פרק ד דברכות). ותמה עליו הב"י שמי הכניסו לרבינו ירוחם בזה, שהרי פירש רש"י ורבינו יונה פירשו דבזמן הנחת תפילין איירי ולא בזמן תפילה.

אבל הדרישה (סק"א) חולק על הב"י וכתב דדעת רבינו ירוחם דג' זמנים הם הרוצה להיות מן הותיקין המדקדקין במצות עושין המצוה מן המובחר יתפללו עם הנץ החמה, ומי שאינו מדקדק כל כך יכול לקרות לכתחלה משיכיר חבירו ברחוק ד' אמות, ומיהו אם התפלל משעלה עמוד השחר נמי יצא. א"כ כתב הפר"י שלדבריו להתפלל משיכיר הוא זמן תפלה לכתחלה אלא שאינה מן המובחר, א"כ עדיף להתפלל בציבור משיכיר. אלא דהק' שברמב"ם מבואר שכל תפילה לפני הנץ אינו אלא בדיעבד, ומשמע אפילו משיכיר. ותי' דלפמ"ש הראשונים דעיקר זמן ק"ש לכתחילה הוא משיכיר, ומכיון שצריך לסמוך גאולה לתפילה ממילא גם זמן תפלה לכתחילה הוא קודם הנץ. ולפ"ז הרמב"ם הולך לשיטתו, דהנה הב"י (סי' נ"ח) כתב בשיטת הרמב"ם דעיקר זמן ק"ש הוא כותיקין מעט קודם הנץ, וכיון דעיקר זמן ק"ש הוא בסוף עמוד השחר קודם הנץ ממילא י"ל דעיקר זמן תפלה הוא רק דוקא לאחר הנץ, ולפ"ז אם התפלל קודם הנץ לא יצא רק בדיעבד. אולם לפי מה דקי"ל דעיקר זמן ק"ש הוא משיכיר, ממילא גם זמן תפלה לכתחלה הוא משעה זו, אלא משום דכתב יראוך עם שמש מצוה מן המובחר להתפלל אחר הנץ. א"כ עדיף להתפלל עם הציבור ובלבד שיהיה אחרי משיכיר. אבל עדיין קשה שבשו"ע (או"ח פט) כתוב כדברי הרמב"ם שרק בדיעבד יצא אם התפלל משעלה עמוד

השחר, ואינו מחלק בין לפני משיכיר לאחרי. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סימן י) מביא שבסידור צלותא דאברהם, (בעמק ברכה זמן תפילת שחרית) כתב בפשיטות דתפילה בצבור עדיף, כדברי הפרי יצחק.

אמנם בספר תשובות והנהגות (כרך א סימן סז) נשאל במקום שמתפללין לפני הנץ אם להתפלל ביחידות אחר הנץ, והשיב דבשו"ע (סי' פ"ט) כתוב שעיקר זמן תפלה בנץ שנאמר יראוך עם שמש, ורק היוצא לדרך שאינו יכול לכוון בדרך מתפלל קודם, ומסביר ע"פ הגר"א (תנ"ט) שמשמרות הלילה ברקיע של מלאכי עליון היינו עד נץ, ורק אז מתחלפות ע"ש, ובזוה"ק ובכתבי האריז"ל שעיקר זמן תפלה ביום, והיינו אחר נץ, שבשמים אז דוקא יום ומעביר לילה ומביא יום, ומשמר דיום עיקר זמן תפלת שחרית ולא קודם.

ומביא מה שכתב בפרי יצחק שעדיף להתפלל בציבור לפני הנץ מלהתפלל ביחידות לאחר הנץ, שזמן נץ רק לוותיקין, אבל קודם ג"כ כבר זמן תפילה לכל העולם. אבל העיר עליו דלשון השו"ע מוכח שזמן תפלה לאחר הנץ מיד, דהיינו עם הנץ ממש כוותיקין, אבל זמן תפלה נמשך גם לאחר הנץ עד ד' שעות, אבל לפני הנץ יוצאין רק בדיעבד או בשעת הדחק שיוצא לדרך. וכן במשנה ברורה (ר"ס פ"ט) כתב דזמנה לכתחלה רק משתנץ החמה, ורק בדיעבד אם התפלל קודם הנץ יצא, ובשעת דחק ואונס מותר לכתחלה, ובביה"ל כתב דכן הסכמת הרבה אחרונים ופשיטא ליה כן בדעת השו"ע, אלא שהביא דעת הפר"ח דמותר לכתחלה להתפלל קודם הנץ וכו', וכתב שאין למחות ביד הנוהגין להקל. ועל פי זה כתב שלא כדאי לבטל עיקר הזמן של תפלה גופא שהוא אחר הנץ, בשביל תפלה בציבור שעיקרה משום שעל ידה יש עת רצון.

אמנם למעשה כתב שכל זה באקראי אבל לא בקביעות, שאם בחורף יבטל בבוקר מתפלבי"צ לחדשיים לא כדאי, שביטול תפלבי"צ בקביעות עלול לגרום פריקת עול במצות תפלה בציבור, וסופו שיזלזל לגמרי בתפלה, לכן ראוי להתפלל בציבור אף לפני הנץ. אבל אם רגיל להתפלל במנין לאחר הנץ, ואירע לו באקראי שאין מנין אלא לפני הנץ, ומתפלל ביחידות ושומע קדושה וברכו, יש לו על מה לסמוך לבטל תפלה בציבור ולהתפלל ביחידות עם הנץ, רק ישתדל לכוון בתפלתו ביחיד שהכוונה בתפלה ביחידות נצרכת מאד.

תפילה אחר ד' שעות

כתב הרמב"ם (תפילה ג, א) שאם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפלה, אבל לא יצא ידי חובת תפלה בזמנה. ובכס"מ (שם) ובב"י (או"ח סימן פט) הסתפק בגדר הדבר, האם הוא מדין תשלומין, דקי"ל (או"ח סימן קח, א) שטעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתיים, וגם כאן משלים תפילתו עד חצות, (ואינו חייב להקדים תפילת מנחה, כיון שעוד לא הגיע זמנה). וכתב הב"י ב' נ"מ אם הוא מדין תשלומין: א', שיכול להתפלל עד שש וחצי, כיון שעדיין לא הגיע זמן תפילת מנחה. ב' שאם פשע ולא התפלל שחרית עד ד' שעות, אינו יכול להתפלל עד חצות, שבפשיעה אין תפילת תשלומין.

מי שאיחר ק"ש עד אחרי זמן תפילה

כתוב בשו"ע (או"ח נח, ו) אף על פי שזמן ק"ש נמשך עד סוף השעה הג', אם עברה שעה ג' ולא קראה קורא אותה בברכותיה כל שעה ד' שהוא שלישי היום, ואין לו שכר כקורא בזמנה. ואם עברה שעה ד' ולא קראה, קוראה בלא ברכותיה כל היום.

ועי' בביה"ל שבשו"ת משכנות יעקב (סי' ע"ז) דעתו נוטה להכריע בדיעבד עד חצות כמו גבי תפלה, דקי"ל שאם עבר הזמן תפלה מתפלל עד חצות. ואפשר שיש לסמוך ע"ז לענין אם היה לו אונס שלא היה יכול לקרות הברכות עד ד' שעות, כי בספר מהרי"ל הלכות תפילה כתב בשם מהר"ש שהמנהג להקל בנאנס שלא להפסיד הברכות. אבל בלא אונס אין לו לברך ברכת ק"ש אחרי זמן תפלה.

זמן תפילת שחרית של שבת

כתב הרמ"א (או"ח רפא, א) ונוהגים שבשבת מאחרין יותר לבא לבהכ"נ מבחול, משום דבתמיד של ימות החול נאמר בבקר (במדבר כח, ד) ואצל שבת נאמר וביום השבת (במדבר כח, ט) דמשמע איחור.

ועי' במג"א (ס"ק ב) שהקשו האחרונים הלא פסוק זה בפרשת המוספין כתיב, ומנ"ל לאחר תפלת השחר, ותל' על פי תוס' (ברכות כח) שכתבו שהמוספין היו נשחטים עם התמיד ונקטרים עמו. ובב"ח כתב שעיקר הטעם

משום שינה שזהו עונג שבת, ואסמכוה אקרא. ולפי"ז כתב המ"א שבימי החורף ל"ל בה, שהרי הלך לישון מוקדם.

וכתב המשנ"ב (ס"ק א) דמ"מ צריכין ליזהר שלא לעבור זמן ק"ש, וברש"י (מגילה כג, א) משמע שגם בשבת מצוה למהר לקרוא ק"ש כותיקין.